

Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або

замовляйте по телефону:

(0352) 28-74-89, 51-11-41

(067) 350-18-70

(066) 727-17-62

Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко

УКРАЇНСЬКА МОВА
за професійним спрямуванням:
теорія і практика

Навчальний посібник

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН

УДК 811.161.2(075.8)

ББК 81.2 Укр я 73

Л 64

*Рекомендовано Вченою радою Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова
(протокол № 11 від «25» червня 2015 року)*

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови
Інституту української філології та літературної творчості
імені Андрія Малишка НПУ імені М. П. Драгоманова

Марія Яківна Плющ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови
Київського університету імені Б. Грінченка

Микола Миколайович Барахтян

Литвин Л.П., Семеренко Г.В.

Л 64 Українська мова за професійним спрямуванням: теорія і практика : навч. посібн. / Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2016. — 424 с.

ISBN 978-966-10-4252-9

Посібник складається з теоретичної і практичної частини, які мають на меті поглибити знання з мови і виробити вміння й навички з курсу «Українська мова за професійним спрямуванням». Наведено основні відомості про службові документи, викладено правила складання їх відповідно до чинних державних стандартів, подано зразки оформлення. Змістове наповнення посібника диференційовано відповідно до фахового спрямування: педагогіка, психологія, здоров'я людини, образотворче мистецтво, дошкільна освіта.

Для студентів вищих та середніх педагогічних навчальних закладів.

УДК 811.161.2(075.8)

ББК 81.2 Укр я 73

Охороняється законом про авторське право.

*Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-4252-9

© Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко, 2016

© Навчальна книга – Богдан, 2016

ЗМІСТ

Передмова	10
-----------------	----

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

1. Загальна характеристика сучасної української літературної мови і професійного спілкування	14
1.1. Зміст, завдання і структура курсу «Українська мова за професійним спрямуванням»	14
1.2. Роль мови у суспільному житті. Мовне законодавство та мовна політика в Україні.....	15
1.3. Соціальні функції мови. Професійна функція мови як критерій спеціальної підготовки і засіб оволодіння фахом...	16
1.4. Зміст понять «літературна мова», «мовна норма». Типи мовних норм.	18
1.5. Мова і мовлення. Усна і писемна форми мовлення. Ознаки зразкового мовлення	18
1.6. Функціональні стилі сучасної української літературної мови та сфери їх застосування. Основні ознаки функціональних стилів	20
1.7. Професійна сфера як інтеграція наукового, офіційно-ділового і розмовного стилів.....	25
<i>Література</i>	25
Питання і завдання для самоконтролю.....	26
2. Документи у професійному мовленні	27
2.1. Документ – основний вид ділового мовлення	27
2.2. Класифікація документів	27
2.3. Загальні вимоги до оформлення документів	30
2.4. Опис документів	33
<i>Література</i>	52
Питання і завдання для самоконтролю.....	53

3. Фонетика, орфоєпія і правопис у професійному спілкуванні	54
3.1. Звук як основна фонетична одиниця, поняття про фонему.....	54
3.2. Голосні фонеми (звуки), особливості їх літературної вимови.....	55
3.3. Приголосні фонеми (звуки) української мови. Особливості літературної вимови приголосних	56
3.4. Фонетичні явища і орфоєпія, особливості відображення фонетичних явищ на письмі	59
3.5. Засоби милозвучності української мови	61
3.6. Наголос	61
3.7. Правопис у професійному спілкуванні	62
<i>Література</i>	63
Питання і завдання для самоконтролю.....	64
4. Лексикологія.....	65
4.1. Лексикологія як розділ мовознавства. Предмет лексикології	65
4.2. Лексичне значення слова	65
4.3. Однозначність і багатозначність слова. Типи лексичних значень багатозначного слова.....	66
4.4. Структурні типи полісемії за похідністю значень	67
4.5. Різновиди переносних значень.....	68
4.6. Омоніми.....	69
4.7. Пароніми.....	72
4.8. Синоніми	73
4.9. Антоніми	76
4.10. Іншомовна лексика в мові професійного спрямування та у ділових паперах	77
4.11. Склад лексики сучасної української літературної мови за стилістичним вживанням.....	79

4.12. Зміни у словниковому складі української мови. Активна й пасивна лексика сучасної української мови ...	84
<i>Література</i>	89
Питання і завдання для самоконтролю	89
5. Термінологічна лексика у професійному спілкуванні. Словотвір	91
5.1. Термін, функції терміна та його ознаки	91
5.2. Внутрішній поділ науково-термінологічної лексики. Професіоналізми	92
5.3. Основні способи творення термінів у сучасній українській мові	94
5.4. Проблемні аспекти у розвитку терміносистем	100
5.5. Нормування терміносистем, кодифікація термінології і відображення її в лексикографічних працях	102
<i>Література</i>	103
Питання і завдання для самоконтролю	104
6. Лексикографія	105
6.1. Лексикографічна компетенція майбутнього фахівця та її складові. Галузі лексикографії	105
6.2. Типи словників. Характеристика словників сучасної української мови	107
<i>Література</i>	129
Питання і завдання для самоконтролю	130
7. Морфологічні особливості мови професійного спрямування	135
7.1. Морфологічні норми іменника: категорія відмінка, роду ...	135
7.2. Морфологічні норми прикметника	143
7.3. Числівник: типи відмінювання; способи передачі цифрової інформації	144
7.4. Особливості вживання займенника	146

7.5. Особливості вживання форм дієслів у професійному спілкуванні	147
7.6. Непохідні й похідні прийменники як засоби стандартизації у діловому стилі. Сполучник	149
<i>Література</i>	150
Питання і завдання для самоконтролю.....	151
8. Синтаксис української літературної мови. Синтаксичні особливості мови професійного спрямування	152
8.1. Синтаксис як розділ мовознавчої науки про зв'язне мовлення.....	152
8.2. Словосполучення, типи підрядного зв'язку, складні випадки узгодження і керування	154
8.3. Порядок слів у реченні.....	158
8.4. Типові форми вираження присудків у текстах офіційно-ділового стилю	161
8.5. Координація присудка й підмета.....	164
8.6. Використання однорідних членів речення	165
8.7. Відокремлення другорядних членів речення як засіб ускладнення простого речення.....	170
8.8. Звертання, вставні та вставлені компоненти у структурі простого ускладненого речення	172
8.9. Складне речення. Особливості вживання сполучників підрядності у книжних стилях	175
8.10. Способи передачі чужого мовлення. Цитування, правила оформлення цитат	175
<i>Література</i>	177
Питання і завдання для самоконтролю.....	178
9. Текст – мовне втілення інформації у професійному спілкуванні.....	180
9.1. Зміст поняття «текст».....	180

9.2. Типи текстів за різними ознаками.....	181
9.3. Основні ознаки тексту.....	182
9.4. Структурні компоненти тексту.....	184
9.5. Структурні типи надфразних єдностей. Засоби поєднання окремих речень у надфразній єдності	185
<i>Література</i>	186
Питання і завдання для самоконтролю.....	187

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Блок завдань 1	190
-----------------------------	-----

Мова і мовлення. Ознаки зразкового мовлення. Літературна мова. Типи мовних норм. Функціональні стилі. Чергування *у-в, і-й* як один із засобів милозвучності мовлення в українській мові. Найважливіші вимоги до оформлення документів. Заява. Автобіографія. Орфографічний практикум (*технічні правила переносу*). Пунктуаційний практикум (*тире між підметом і присудком та в неповному реченні, відокремлені прикладки*)

Блок завдань 2	214
-----------------------------	-----

Спілкування як інструмент професійної діяльності. Культура усного спілкування

<i>Рекомендована література</i>	214
---------------------------------------	-----

Блок завдань 3	216
-----------------------------	-----

Основні поняття орфографії. Орфографічний практикум (*правила вживання та невживання знака м'якшення, апострофа*). Характеристика, резюме. Пунктуаційний практикум (*відокремлені означення та додатки*)

Блок завдань 4	236
-----------------------------	-----

Лексикологія. Лексика сучасної української мови і її відображення у словниках. Багатозначність і омонімія. Пароніми. Використання синонімів, анто-

німів у професійній діяльності. Службові листи, адреса. Орфографічний практикум (*подвоєння*). Пунктуаційний практикум (*відокремлені обставини; уточнювальні члени речення*)

Блок завдань 5260

Лексика з погляду походження: використання корінної лексики та іншомовних слів у професійному мовленні. Орфографічний практикум (*правопис слів іншомовного походження; особливості відмінювання українських чоловічих та жіночих прізвищ*). Пунктуаційний практикум (*розділові знаки при однарідних членах речення*). Телеграма, телефонограма

Блок завдань 6277

Морфеміка і словотвір. Термінологічна лексика, способи і засоби творення термінів. Професіоналізми. Орфографічний практикум (*спрощення в групах приголосних*). Довідка. Пояснювальна і доповідна записки.

Блок завдань 7289

Орфографічний практикум (*вимова і правопис префіксів, правопис найуживаніших суфіксів, творення чоловічих і жіночих імен по батькові, зміни приголосних при словотворенні*). Оголошення, запрошення, анонс.

Блок завдань 8300

Морфологічні особливості мови за професійним спрямуванням. Іменник: вибір граматичної форми роду; особливості відмінювання іменників (*закінчення -а (-я) та -у (-ю) в родовому відмінку іменників чоловічого роду II відміни, давальний і місцевий відмінок іменників II відміни; орфограми в закінченнях орудного відмінка іменників; форми кличного відмінка*). Пунктуаційний практикум (*розділові знаки при звертаннях*). Орфографічний практикум (*правопис складних іменників*). Протокол. Витяг з протоколу

Блок завдань 9	322
Прикметник. Вживання ступенів порівняння у професійному мовленні. Типи словозміни прикметників. Орфографічний практикум (<i>правопис складних прикметників</i>). План	
Блок завдань 10	335
Відмінювання числівників. Орфографічний практикум (<i>правопис прислівників і прислівникових сполучень; правопис складних і складених прийменників та сполучників; правопис префіксів не-, ні- та часток не, ні; правопис формотворчих і словотворчих часток</i>). Звіт	
Блок завдань 11	356
Просте ускладнене речення	
Блок завдань 12	375
Пунктуація у складносурядному, складнопідрядному та безсполучниковому складному реченні. Багатокомпонентні складні речення. Конструкції з чужим мовленням	
Блок завдань 13	405
Текст. Редагування тексту (<i>найпоширеніші синтаксичні помилки</i>). Відгук. Обліково-фінансові документи (<i>доручення, розписка</i>)	
Блок завдань 14	412
Оформлення результатів розумової праці та наукової діяльності (<i>план, тези, конспект, бібліографічний опис джерел</i>)	
Список використаних джерел	421

ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник «Українська мова за професійним спрямуванням: теорія і практика» входить до науково-методичного комплексу забезпечення курсу сучасної української літературної мови для студентів вищих навчальних закладів.

Для успішного оволодіння мовою важливо досягнути особливості функціонування мовних одиниць усіх рівнів, засвоїти закономірності різних аспектів мови – її звукової системи, словникового складу, граматичної будови.

Для майбутніх фахівців особливо важливим є засвоєння стилістичних особливостей текстів ділового та професійного мовлення; умінь користуватися професійною та діловою лексикою; вироблення навичок створення необхідних для майбутньої професії документів, вільного користування професійною лексикою в писемній і усній формах мовлення.

Автори спробували зорієнтувати матеріали посібника на студентів педагогічних вищих навчальних закладів, які здобувають професію учителя початкових класів, психолога, валеолога, образотворця, педагога дошкільних закладів.

Звичайно, фонетичні, орфоепічні, орфографічні, лексичні, граматичні, пунктуаційні, стилістичні норми є однаковими для усіх носіїв української мови, вони не залежать від майбутнього фаху, тому теоретична частина є спільною для студентів усіх спеціальностей. Практичні ж завдання добирали відповідно до майбутнього фаху з підручників, посібників, словників, фахової періодики, наукових видань та художньої літератури.

Значну частину завдань укладено не на основі ізольованих речень, а зв'язних текстів, читання та аналіз яких сприятиме опануванню усним і писемним фаховим мовленням. Крім того, усі тексти й окремі речення мають пізнавальне й виховне значення.

Завдання потребують умінь узагальнювати матеріал про те чи інше мовне явище, виконувати аналіз за поданими зразками, самостійно будувати тексти, створювати необхідні документи, уміти користуватися при їх укладанні фаховою лексикою.

Добираючи тексти для тієї чи іншої фахової групи студентів, автори намагалися подавати такі з них, які були б цікавими і захопливими для всіх. Ремарки **ПС** – психологія; **ОМ** – образотворче мистецтво; **ЗЛ** – здоров'я людини; **ДО** – дошкільна освіта є підказкою для викладача і студентів при виборі завдань для виконання, однак вони чисто умовні, оскільки тексти з психології можуть зацікавити, наприклад, образотворців, а тексти зі сфери мистецтва будуть цікавими для педагогів, психологів, валеологів, дошкільників. Є завдання без ремарок, які розраховані на студентів усіх спеціальностей. Це переважно тексти з педагогіки.

У посібнику описано та проаналізовано здебільшого документи з низьким рівнем стандартизації, ті з них, які студентам доводиться створювати самостійно. Опис документів є досить лаконічним, а зразки кожного з них (часто це кілька варіантів відповідно до кожної фахової групи студентів) подано в блоках практичних завдань.

Теоретичний матеріал викладено у формі вишівської лекції, чітко, доступно, несуперечливо, а за потреби – з умілим поясненням. Повнота викладу матеріалу і його тісний зв'язок зі шкільним курсом дає можливість використовувати посібник і студентам інших педагогічних спеціальностей, не зазначених у ремарках, як вищих навчальних закладів, так і середніх спеціальних навчальних закладів (педагогічних коледжів та ліцеїв), учням середніх навчальних закладів, які прагнуть поглибити знання з української мови та обрати одну із зазначених спеціальностей. Наявність питань для самоконтролю допоможе тим, хто вивчає українську мову самостійно.

До кожного розділу, до окремих тем і фахових документів подано завдання, виконання яких допоможе глибше опанувати теоретичними знаннями, перевірити рівень їх засвоєння, виробити вміння й навички застосування теоретичних положень на практиці, тобто це перша спроба орієнтації студента на формування та удосконалення фахової компетенції.

Автори з вдячністю приймуть зауваження та пропозиції читачів і врахують їх у подальшій роботі.

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ І ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

1.1. Зміст, завдання і структура курсу «Українська мова за професійним спрямуванням»

Предметом дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» є усна і писемна форми сучасної української літературної мови як основи мови професійного спілкування, основи документування.

Основна мета дисципліни – сприяти усвідомленню студентами системності української мови, особливостей її функціонування як засобу професійного спілкування.

Завдання дисципліни:

- формувати комунікативну компетентність майбутніх фахівців: володіння орфоепічними, орфографічними, лексичними, словотворчими, граматичними, пунктуаційними та стилістичними нормами сучасного професійного мовлення;
- сформувати навички комунікативно виправданого використання засобів мови з дотриманням етикету професійного спілкування;
- поглиблювати вміння працювати з науковою літературою, формувати навички оперування фаховою термінологією та вміння працювати з фаховими науковими текстами;
- забезпечити володіння навичками укладання найуживаніших ділових паперів і фахової документації.

В основу програми навчальної дисципліни покладено модульний принцип її вивчення. Відповідно до зазначеної мети та завдань зміст програми охоплює два основні модулі: I – Використання мовних засобів різних структурних рівнів у професійному спілку-

ванні і в документах щодо особового складу, довідково-інформаційних та обліково-фінансових; II – Культура зв'язного мовлення (писемне та усне спілкування).

1.2. Роль мови у суспільному житті. Мовне законодавство та мовна політика в Україні

Мова – характерний для людського суспільства специфічний вид діяльності, здійснюваний з метою обміну між членами спільноти осмислюваною інформацією.

Мовна діяльність є основним засобом організації та координації всіх інших видів суспільної діяльності, в тому числі в галузі виробництва, обслуговування, побуту, культури, освіти, науки.

Розрізняють поняття *національна мова* та *державна мова*.

Державна мова – закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики. Термін з'явився у часи виникнення національних держав. В однопонаціональних державах немає необхідності юридичного закріплення державної мови. У багатонаціональних країнах законодавством статус державної мови, як правило, закріплюється за мовою більшості населення.

Статус державної мови за українською мовою в незалежній Україні закріплено Конституцією, прийнятою 28 червня 1996 р., статтею 10, яка гласить: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України». Ст. 10 відображає основні напрями мовної політики в Україні: крім утвердження статусу української мови як державної, гарантується вільний розвиток мов національних меншин.

Всяка державна мова виконує дві особливі функції – функцію відокремлення від інших держав і функцію консолідації в середині країни.

1.3. Соціальні функції мови. Професійна функція мови як критерій спеціальної підготовки і засіб оволодіння фахом

Будь-яка мова як соціальне явище виконує різні соціальні функції. Відповідно до класифікації, запропонованої В.І. Мозговим, виділяють три типи таких функцій: I тип – загальні функції (комунікативна; мислетвірна, або мислеоформлювальна; пізнавальна); II тип – спеціальні функції на логічній основі (професійна; номінативна); III тип – спеціальні функції на емоційній основі.

Комунікативна функція – це роль мови як засобу спілкування між людьми, народами.

Найтісніше з комунікативною функцією пов'язана **мислеоформлювальна**: мовленнєвий акт невідривно пов'язаний з мисленням. мова бере участь у формуванні та формулюванні (чіткому вираженні) думки, тобто оформляє її, творить.

Оскільки мова служить дуже важливим інструментом пізнання, то надзвичайно значущою є **пізнавальна** функція мови, що знаходить вияв у розвитку всього народу і в розвитку окремої людини, яка пізнає світ значною мірою шляхом засвоєння мови.

Крім зазначених, до загальних функцій відноситься **інформаційна**, яка полягає у передаванні інформації при спілкуванні.

Спеціальні функції максимально підсилюють можливості логічного та емоційного мислення.

Зростання пізнавальної ролі мови в епоху науково-технічної революції привело до появи **професійної** функції. мова є засобом оволодіння фахом і критерієм спеціальної підготовки. Високий службовий рівень фахівця вимагає грамотного користування мовою професії, передусім – спеціальною термінологією. У будь-якій сфері діяльності не можна вважати себе спеціалістом без постійного вивчення мови. мова стає основним компонентом професійної підготовки і продуктивної професійної діяльності.

Значущість **номінативної** функції мови (функції називання) посилюється появою нових явищ і реалій. Не назване – не пізнане. Шукаючи назву, людина пізнає річ, явище. Без точної і правильної

назви, без визначення наукового поняття не можна говорити про опанування предмета дослідження. Номінативна функція мови реалізується у повнозначних словах, частково – у морфемах (крім кореня як понятійної морфеми, у префіксах, суфіксах). Напр.: *пам'ять довготривала, короткотривала*; якщо *асоціація* означає психологічний зв'язок між окремими нервово-психічними актами (уявленнями, думками, почуттями), то префікс *диз-* вносить у новостворений термін протилежний зміст (*дизасоціація* – розпад асоціацій на її складові елементи).

Місце особистості в емоційному пізнанні світу відображають функції третього типу: експресивна, імпресивна, емоційна, естетична.

Експресивна функція – це функція вираження: говорячи про будь-що, людина мимохідь говорить і про себе (іншими словами – виражає себе). З огляду на це зрозумілим стає вислів «Заговори, щоб я тебе побачив». Мовлення, спосіб його організації розкриває образ автора.

Імпресивна функція мови знаходить вияв у дії мовлення на адресата (термін походить від фр. *impressif* – такий, що справляє враження). Для її забезпечення у мові вироблено, зокрема, такі спеціальні засоби, як звертання, наказовий спосіб дієслова, наказові частки тощо. Вони спрямовані на те, щоб домогтися від слухача бажаної реакції.

Емоційна функція виражає ставлення мовця до змісту повідомлення, його почуття і емоції. Якщо під інформаційною функцією мови маємо на увазі те, *що* передається від мовця до слухача, то під емоційною – *як* воно передається.

Емоційна та експресивна функції – це різні поняття, хоч і пов'язані між собою. Експресія – це вираження мовця, а емоційність – це вираження його почуттів та оцінок.

До цих двох функцій примикає **естетична**, яка підкреслює красу мови, засвідчує задоволення естетичних смаків.

1.4. Зміст понять «літературна мова», «мовна норма». Типи мовних норм

Літературна мова – поняття вужче, ніж національна мова. **Літературна мова** – це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності: державні і громадські установи, пресу, науку, освіту, художню літературу, театр, побут і тому подібне.

Під **мовною нормою** розуміємо норму літературної мови, тобто сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, закріплених у процесі суспільної комунікації. Відхилення від норми породжують помилки.

Типи мовних норм:

- *орфоепічні* – норми літературної вимови, які реалізуються на рівні усного мовлення;
- *акцентологічні* – норми наголошування слів;
- *графічні* – правила передачі звуків на письмі;
- *орфографічні* – норми написання слів та їх частин;
- *лексичні, або мовленнєві* – норми слововживання;
- *словотворчі* – норми творення слів;
- *граматичні*: а) морфологічні, які передбачають дотримання правил словозміни та формотворення; б) синтаксичні – норми побудови словосполучень і речень;
- *стилістичні* – відбір мовних елементів відповідно до функціонального стилю та умов спілкування;
- *пунктуаційні* – правила вживання розділових знаків.

Практика мовного спілкування допускає варіанти літературної норми. Прикладом може послужити різне фонетичне оформлення слова (*вперед та уперед; вогонь і огонь*); подвійний наголос у словах (*алфа́віт*; підійти до сло́ла і до сто́лу).

1.5. Мова і мовлення. Усна і писемна форми мовлення. Ознаки зразкового мовлення

Мова – система фонетичних, лексичних і граматичних засобів, яка виступає знаряддям вираження думок, почуттів, волевиявлення.

Мовлення – це діяльність мовця, який використовує мовні засоби для спілкування з іншими членами даного мовного колективу чи для звернення до самого себе. Отже, мовлення – це спосіб реалізації можливостей мови, це форма існування мови – усна або писемна.

Усна і писемна форми мовлення відрізняються між собою за такими критеріями:

– за походженням: усне мовлення *первинне*, а писемне – *вторинне*;

– за виражальними засобами: в усному мовленні це звуки та невербальні засоби спілкування (жести, міміка, паузи, інтонація), а в писемному – букви, розділові знаки;

– за сприйманням: усна форма мовлення сприймається на слух (крім жестів і міміки), а писемна – зором;

– за функціонуванням: усне мовлення забезпечує безпосереднє спілкування людей, тому переважно *діалогічне (полілогічне)*, ситуативне, обмежене у часі і просторі; писемне мовлення переважно *монологічне*, допускає спілкування з необмеженою кількістю людей і необмежене у часі і просторі.

Вимоги до організації писемного мовлення в зв'язку з опосередкованим характером спілкування адресанта і адресата значно вищі: думки слід розгортати повно, висловлювати точно, дбати про послідовність і логічність викладу.

Ознаки зразкового мовлення

Правильність – відповідність літературним нормам.

Змістовність – глибоке осмислення теми і головної думки висловлювання. Змістовність передбачає докладне ознайомлення з наявною інформацією з теми, повне розкриття теми, уникнення зайвого у висвітленні її.

Послідовність – логічність викладу думки.

Багатство – різноманітність засобів вираження думки. Передусім багатство мовлення досягається шляхом використання синонімічних засобів мови.

Точність – найповніша відповідність мовних засобів висловлюваному змісту.

Виразність – наголошення найголовніших місць висловлювання, вияв у мовленні «образу автора» (авторського ставлення).

Доречність, доцільність – уміння оцінювати ситуацію, інтереси, стан, настрій адресата, його підготовленість до сприймання інформації.

1.6. Функціональні стилі сучасної української літературної мови та сфери їх застосування. Основні ознаки функціональних стилів

Функціональними стилями прийнято називати різновиди мовлення, які використовують у певній суспільній сфері. Стиль – це спосіб організації мовлення, при якому сфера спілкування та його мета зумовлюють добір мовних засобів.

Традиційно в українському мовознавстві виділяли п'ять базових функціональних стилів: **науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовний**. Наразі виділяють ще й **конфесійний** стиль.

Підставою для виділення функціональних стилів служать позамовні фактори. Найзагальнішим позамовним фактором є сфера вживання: для наукового стилю це наука, техніка, освіта; для офіційно-ділового – офіційно-ділові стосунки; для публіцистичного – громадсько-політичне життя; для художнього – мистецтво слова; для розмовного – побут; для конфесійного – релігія.

Мета мовлення кожного стилю: для наукового стилю – доведення теорій і гіпотез, повідомлення про результати наукової діяльності, роз'яснення знань; для офіційно-ділового – регулювання офіційно-ділових стосунків; для публіцистичного – формування громадської думки; для художнього – вплив на думки і почуття читачів за допомогою художніх образів; для розмовного – невимуслене спілкування, обмін інформацією, думками, враженнями, виховний вплив; для конфесійного – обслуговування релігійних потреб суспільства.

Функціональні стилі не є відособленими один від одного, кожен із них несе в собі елементи іншого, стверджує проф. О.Д. Пономарів. Однак, маючи багато спільного (загальномовні засоби), кожен стиль характеризується специфічними ознаками. Писемна форма літературної мови реалізується науковим, публіцистичним, офіційно-діловим, художнім (хоча їх окремі жанри передусім мають усну форму вираження, напр., наукова дискусія, інтерв'ю, усний рапорт тощо). Розмовний стиль представлено усною формою мовлення. У писемному варіанті розмовне мовлення інтерпретується в художніх творах.

У межах стилів виділяють підстили з жанрами (видами творів). Зокрема, у **науковому стилі** виокремлюють *власне науковий підстиль* (жанри: дисертація, монографія, стаття, тези, доповідь, наукове повідомлення, рецензія; курсова робота як самостійна робота студента дослідницького характеру, дипломна і магістерська робота як самостійне оригінальне наукове дослідження студента з актуальних проблем фаху); *науково-навчальний підстиль*, метою якого є донесення здобутків науки до тих, хто вчиться (підручники, посібники, лекції) та *науково-популярний*, який має зацікавити науковими даними, знахідками широку аудиторію (статті у неспеціальних журналах, науково-популярна література).

Оскільки розрізняють різні галузі науки (суспільні, природничі, гуманітарні), підстили і жанри наукових праць, то і мовні засоби в середині стилю дещо відрізняються. Однак можна назвати ті мовні особливості, які характеризують науковий стиль як визначальні. Це використання великої кількості науково-термінологічної лексики, слів з абстрактним значенням, іншомовної лексики. Цей стиль позбавлений слів із емоційним забарвленням, образних висловів, але вони можуть бути використані як об'єкт дослідження або як додатковий прийом під час наукових дискусій, у полемічних наукових працях.

Науковий стиль відзначається логічним викладом матеріалу, що в значній мірі досягається використанням різного типу складних речень, простих ускладнених речень, зокрема речень із відокремленими означеннями, обставинами. З-поміж вставних ком-

понентів продуктивна група на вираження логічної впорядкованості думок (*по-перше, по-друге, зрештою, отже, таким чином, наприклад* тощо). Для наукового стилю характерне використання цитат та усталених фразеологічних зворотів на зразок *являє собою, складається з..., використовується для...* і ін. Текст ділиться на логічні частини (розділи, параграфи і т.ін.). Обов'язковими є висновки із висловленого.

Офіційно-діловий стиль функціонує у формі писемного мовлення – це тексти законів, указів, постанов, кодексів, статутів (*законодавчий підстиль*), нот, комюніке, конвенцій – документів, що визначають відносини між державами (*дипломатичний підстиль*), наказів, розпоряджень, звітів, протоколів і ін. ділових паперів (*адміністративно-канцелярський підстиль*) – та усного мовлення (виробнича нарада, доповідь, телефонна розмова тощо), які також не позбавлені ознак писемного мовлення, бо, наприклад, текст доповіді готується заздалегідь, але виголошується усно.

Спільні мовні риси для продукції ділового стилю: 1) документальність (забезпечується писемним характером викладу); 2) стабільність (папери довго зберігаються і мають традиційні форми); 3) гранична точність у викладі; 4) чіткість і стислість; 5) відсутність емоційного забарвлення; 6) стандартизація змісту, що проявляється в широкому вживанні канцелярської лексики (*заява, акт, протокол, дипломатичний протокол, довіритель*), усталених словесних формул та стереотипних зворотів (*з метою підвищення якості продукції, відповідно до плану, особистий підпис засвідчую; з метою, у зв'язку з, в порядку, по лінії* і ін.).

У ділових паперах широко використовується професійна термінологія (юридична, бухгалтерська, економічна та ін.), скорочені слова, аббревіатури. Точність та однозначність формулювань зумовлює обмеженість синонімії. Якщо вжито синоніми, то вони наділені відтінками у значенні, які важливо розрізняти. Цей стиль повністю відкидає вживання діалектизмів, жаргонізмів, просторічної, емоційно-забарвленої лексики; мінімально використовуються вигуки, частки; відсутні іменники з суфіксами суб'єктивної оцінки тощо.

Текст ділиться на пункти, підпункти, параграфи. Висока частотність вживання дієслів у формі теперішнього часу, які вказують на постійність дії: *має місце, рішення приймається (надсилається), нарада розглядає* та ін. З метою уникнення викривлення змісту іменники не замінюються на займенники (*директор зазначає, а не він зазначає*). У синтаксисі переважає прямий порядок слів. З-поміж простих речень переважають поширені, ускладнені. Продуктивно використовуються складні речення (складнопідрядні, складні синтаксичні конструкції).

Публіцистичний (від лат. *publicus* – суспільний) **стиль** – це стиль засобів масової інформації (газети, журнали, агітаційні та пропагандистські видання, деякі жанри радіо та телебачення). Це і *художньо-публіцистичний підстиль* (памфлети, фейлетони, нариси, есе), і *науково-публіцистичний* (літературно-критичні статті, огляди). Основне його призначення – формування громадської думки, досягнення впливу на широкі маси читачів (слухачів).

Мовні засоби повинні забезпечувати надзвичайну логічність і переконливість викладу й одночасно надавати йому емоційно-експресивної забарвленості, що досягається доречним використанням художніх засобів, фразеологізмів, оцінної лексики, відповідної інтонації. Впливу на слухача чи читача допомагає активне використання діалогу у формі запитань до аудиторії і відповідей на них, яскраво вираженого «Я» у монологічному мовленні. У публіцистичному стилі активно використовують перифрази (*жовта преса, втрачене покоління* і т. п.).

Специфічний і синтаксис публіцистичного стилю. Вживають в ньому речення різної будови, часто – односкладні неозначено-особові, в яких уся увага звернена на дію, а не на діяча: *з Донецька повідомляють..., нам надають допомогу..*; використовують також речення спонукальні, риторично-питальні і речення, ускладнені звертаннями, вставними та вставленими компонентами.

Публіцистичний стиль за логічністю викладу матеріалу близький до наукового, а за насиченістю емоційними засобами – до художнього.

Художній стиль (стиль художньої літератури) вбирає в себе ознаки усіх мовних стилів. У ньому виділяють *підстилі* і *жанри* відповідно до родів літератури: *епічні* (епопея, роман, повість, оповідання); *ліричні* (поема, балада, пісня, поезія); *драматичні* (драма, трагедія, комедія, мелодрама, водевіль); *комбіновані* (ліро-епічний твір, драма-феєрія тощо).

Основна функція художнього стилю – зображувальна, тому в ньому використовують усі мовні засоби, які сприяють побудові художнього образу: синоніми, антоніми, епітети, метафори, порівняння та ін. Допустимими є діалектна лексика, жаргонізми, просторічні елементи.

У синтаксисі художнього стилю немає ніяких обмежень. Залежно від того, що чи кого змальовує письменник, він використовує діалог, різні типи простих чи складних речень.

Мова художніх творів характеризується тим, що у кожного письменника свій індивідуальний стиль, який полягає у використанні саме йому притаманних мовних засобів.

Розмовний стиль служить для безпосереднього контакту між мовцями, коли можливе використання не тільки мовних, а й позамовних засобів спілкування – міміки, жестів тощо. Важливу роль відіграє інтонація.

Розрізняють *усне літературне мовлення* і *розмовно-побутове*.

Усне літературне мовлення повинне відповідати усталеним мовним нормам, бути, як і літературна мова, наддіалектним, позбавленим просторічних елементів. Таким мовленням повинна володіти кожна людина з високою культурою мовлення.

Розмовно-побутове мовлення включає діалектизми, просторічні елементи, відхилення від норм вимови звуків та звукосполучень, викликані впливом іншої мови, діалекту чи правопису (вимовляється так, як написано) тощо. В такому мовленні часто використовують мовний суржик.

І літературне, і побутове усне мовлення характеризуються великою кількістю слів із суфіксами суб'єктивної оцінки (здрібніло-пестливими, згрубілими).

Спілкування в усній формі дає можливість висловлюватися лаконічно, короткими простими реченнями, часто неповними. У спілкуванні переважає діалогічне мовлення, у якому повні речення сприймаються як зайве обтяження.

Розмовний стиль належить до усного за формою, а, наприклад, в приватному листуванні може набувати писемної форми.

Окремим жанром розмовного стилю є *діалог співробітників на професійні теми*.

1.7. Професійна сфера як інтеграція наукового, офіційно-ділового і розмовного стилів

Мова професійного спілкування ілюструє інтеграцію наукового, офіційно-ділового і розмовного стилів. Наголосимо на тому, що розмовне професійне мовлення повинно бути літературним – відповідати усталеним мовним нормам. Таким мовленням повинна володіти кожна сучасна людина – професіонал свої справи.

Література

1. Грищенко Т.Б. Українська мова та культура мовлення. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – С. 9-27, 93-120.
2. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови – К.: Вища школа, 2005. – С. 140-160, 247-302.
3. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – С. 19-32.
4. Мозговий В.І. Українська мова у професійному спілкуванні. Модульний курс. Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 24-45.
5. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. думка, 1976. – 288 с.
6. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2000. – С. 659-661; 126-128; 714-715; 387-388.

7. Шевчук С.В. Українське ділове мовлення. – К.: Літера, 2002. – С. 5-12.
8. Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підручник. – К.: Алерта, 2010. – С. 14-19.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Окресліть коло завдань навчального курсу «Українська мова за професійним спрямуванням».
2. З'ясуйте зміст понять «національна мова» і «державна мова». Які функції державної мови?
3. Назвіть соціальні функції мови і розкрийте сутність кожної з них.
4. Розкрийте зміст понять «літературна мова», «мовна норма». Назвіть типи мовних норм.
5. Дайте визначення кожного типу мовних норм, наведіть приклади.
6. Чи тотожні поняття «мова» і «мовлення»? Які є форми мовлення? За якими критеріями вони відрізняються?
7. Які ознаки зразкового мовлення?
8. Сформулюйте визначення мовного стилю.
9. Які позамовні фактори є підставою для виділення базових функціональних стилів?
10. Охарактеризуйте ознаки кожного з функціональних стилів.
11. Назвіть підстили наукового та офіційно-ділового стилів та жанри кожного підстилю.
12. Яка різниця між усним літературним мовленням і розмовно- побутовим мовленням?
13. Інтеграцію яких стилів представляє професійна сфера?